

**Глущенко В. А., Ледняк Ю. В., Овчаренко В. М.,
Рябініна І. М.**

МОВА ЯК СИСТЕМА

К. : Б. в., 2011. — 132 с.

У навчальному посібнику розглянуто питання системної організації мови, що передбачено програмою курсу «Вступ до мовознавства» на філологічних факультетах вищих навчальних закладів України. Аналізуються такі рівні мови: фонетика, лексикологія, морфеміка, граматики (морфологія та синтаксис). Приваблює те, що кожний рівень представлено в комплексі пов'язаних з ним проблем; наприклад, у третьому розділі поряд з лексикологією описується фразеологія та лексикографія, у четвертому поряд з морфемікою — словотвір. Чомусь не зроблено акценту на проміжних рівнях (фразеологія, морфеміка та ін.), усі рівні основні, але, можливо, дискусійні питання автори залишили для курсу «Загальне мовознавство».

На наш погляд, особливе значення мають перший («Мовна система як об'єкт вивчення») та останній («Розвиток мовної системи») розділи: вони дають можливість сприйняти мову як об'єкт, що має певну структуру, усі компоненти якого перебувають у системних відношеннях; цей об'єкт динамічний і розвивається за певними законами.

Посібник відповідає всім канонам, прийнятим у даному жанрі: після кожного підрозділу наведено питання для самоперевірки, завершують текст вичерпні, добре сформульовані тестові завдання (с. 119–126), що охоплюють практично весь викладений матеріал.

Література містить 27 позицій, філологічні словники та довідники — 10. На нашу думку, цей перелік варто розширити, тому що в тексті посібника автори спиралися на ширший матеріал, хоча, можливо, критерієм відбору була доступність для студентів, тобто наявність саме цих джерел у бібліотеках університетів.

Зупинімося на конкретних розділах посібника.

Перший розділ «Мовна система як об'єкт вивчення» містить загальну характеристику мовної системи. Автори дають визначення мовної системи, розкривають ознаки й типи систем, характеризують мовні рівні, типи мовних відношень. Особливу увагу приділено питанню про атрибути системи мови. Автори посібника цілком обґрунтовано спираються на концепцію О. С. Кубрякової та Г. П. Мельникова, які виділили три атрибути мовної системи: структуру, субстанцію й функцію. Стислим і водночас дуже інформа-

тивним є підрозділ, присвячений знаковому характеру мовної системи.

Відзначимо, що погляди авторів на мовну систему збігаються з нашими (див., наприклад, «Общее языкознание. Курс лекций», К., 2010).

У другому розділі «Фонетика і фонологія» розглядаються класифікації звуків мовлення, зміни звуків у мовленнєвому потоці, склад, наголос, інтонація; певна увага приділяється вченню про фонему.

У цьому розділі приваблюють (як і в усьому посібнику) високоякісні малюнки та схеми, латинські еквіваленти термінів, особливо органів мовлення, що логічно виводить на класифікацію за місцем творення.

Класифікації звуків мовлення, як і повинно бути в посібнику для студентів, наводяться традиційні: артикуляційна (с. 23–27), акустична (с. 28–31), але увага приділяється й дифтонгоїдам (с. 24), і додатковим артикуляціям приголосних (с. 27), описується універсальна класифікація звуків Р. О. Якобсона (с. 29–32), серед комбінаторних змін звуків розглядаються вторинні фонетичні процеси (с. 35–36), характеризуються різні теорії складу (с. 37–39), детально описуються функції та диференційні ознаки фонем (с. 42–43), дається необхідний обсяг інформації про Московську та Санкт-Петербурзьку фонологічні школи.

Підкреслимо, що приклади наведено не тільки зі слов'янських, а й з тюркських, семітських та інших мов (див., наприклад, с. 23 та ін.).

Читачеві-студенту в засвоєнні матеріалу сприятимуть дуже вдалі, на наш погляд, дефініції, наприклад: «Артикуляційна база — це сукупність типових рухів і станів органів мовлення, необхідних для вимови звуків певної мови» (с. 23); «Інтонація є істотною ознакою речення, одним із засобів вираження його граматичної оформленості (інтонація закінчена, незакінчена), модальності, цілеспрямованості (інтонація повідомлення, питання, спонукання), вираження синтаксичних відносин між частинами речення (інтонація перерахування, зіставлення, пояснення; інтонація клична, інтонація впровадження), указівки на емоційне забарвлення (інтонація оклична)» (с. 41) та ін.

Третій розділ «Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія» починається переліком

аспектів вивчення слова в лексикології (с. 45). Автори розрізняють лексему і лексу (с. 46–47), доводять системний характер лексем (с. 47–48). Як і в попередніх розділах, після кожного підрозділу є перелік питань і завдань; цікавим видається завдання навести власні приклади того чи іншого явища, оскільки це запорука повного засвоєння матеріалу.

У розділі розглянуто лексичне значення слова та його типи, полісемію та омонімію, сфери вживання мови. Окремі підрозділи присвячено фразеології, етимології, лексикографії.

Тут приваблює визначення системних відношень у фразеології: «Поняття системності фразеологічного складу відображає наявність упорядкованих зв'язків і відношень між фразеологізмами та взаємозв'язку одиниць фразеологічного складу із загальномовною системою значущих одиниць» (с. 59), історичні екскурси, пов'язані з формуванням фразеології (с. 60), етимології (с. 61–62) як лінгвістичних дисциплін. Багато, але стисло інформацію стосовно розвитку лексикографії у нашій країні містить відповідний підрозділ «Лексикографія» (с. 64–67).

На нашу думку, цей розділ істотно доповнили б відомості про типологію антонімів (с. 54), аналіз співвідношень фразеологізмів і крилатих слів та виразів (с. 60), до жаргону варто було б додати сленг та суржик (с. 56), тим більше що посібник орієнтований на молодіжну аудиторію, у якій вони активно використовуються.

Четвертий розділ названо «Морфеміка та словотвір». Автори чітко їх розрізняють: «Морфеміка вивчає значущі частини слова» (с. 68), словотвір — «творення нових слів за допомогою відповідних моделей, які є в тій або тій мові» (с. 68). У розділі аналізуються морфемна будова слова, історичні зміни в ній, співвідношення моделі, ланцюжка, гнізда, парадигми (підкреслимо, що цій проблемі не завжди приділяється належна увага), характеризуються словотвірні типи та основні способи словотвору.

Хотілося б зробити уточнення: за традицією (це відображено і в рецензованому посібнику) наголошується, що «корінь (лат. *radix*) — центральна морфема, яка обов'язково наявна в слові й має основний елемент лексичного значення» (с. 69). Однак у російській мові є слово *вынуть*, яке зрозуміле без кореня, оскільки морфема (префікс *вы-* су-

фікс *-ну-* та постфікс *-ть*) мають певне значення. Те саме стосується значення граматичних форм. На жаль, автори не навели традиційного прикладу Л. В. Щерби про «глокую куздру» та Л. Петрушевської про «пусккі бятис». Ці приклади дуже показові і добре сприймаються в студентській аудиторії.

У п'ятому розділі «Граматика. Морфологія і синтаксис» розкрито значення терміна *граматика*, виділено розділи граматики, схарактеризовано граматичне значення та граматичну форму, граматичну категорію та її типи, способи вираження граматичних значень, частини мови, словосполучення й речення. Як і в інших розділах, матеріал викладено, з одного боку, бездоганно в науковому відношенні, а з другого — максимально доступно для студентів-першокурсників. Серед завдань до розділу надзвичайно вдалою видається мовна гра, коли потрібно заповнити пропуски в японському тексті, поданому українською транскрипцією (с. 101–102). Зважаючи на те, що інтерес до вивчення японської мови зростає (про це свідчать і наші спостереження в ході соціолінгвістичного експерименту), такі вправи викличуть особливу увагу студентів.

Досить оригінальним у такого роду посібниках є останній, шостий розділ «Розвиток мовної системи», у якому розглядаються історія формування ідеї про мовний розвиток (кінець XVIII ст. — початок XIX ст.), основні закономірності розвитку мов, історичні зміни в їхніх підсистемах. У ньому вміщено цікаві таблиці процесу розвитку мови внаслідок дивергенції (с. 109), формування мовного союзу (с. 112), а також низку важливих спостережень, наприклад: «Найбільшого іншомовного впливу зазнає лексика, менше фонетика (іншомовний акцент), синтаксис (виникнення подібних конструкцій) і найменше фонологія. Майже не підлягає іншомовному впливу морфологія» (с. 112). Усі спостереження ґрунтуються на переконливому історичному матеріалі.

Таким чином, у посібнику представлено систему мови як динамічне явище, її розвиток здійснюється за певними прозорими законами. Усі положення завдяки питанням і завданням після підрозділів і розділів мають добре засвоїтися студентами.

Можна привітати авторський колектив з актуальним та цікавим посібником.

Л. ІВАНОВА